

FISCHER FERENC:

A „háború utáni háború” 1919–1933,

A Versailles-i szerződés kijátszása. A weimari németország haditengerészeti,
légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országaiban

Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2014, 576 p. + 32 t.

ISBN 978-615-5376-52-8

A magyar történettudomány és hadtörténetírás kevésbé preferált témaköre Latin-Amerika és még inkább az ottani modern államok és az óvilág kapcsolatainak, egymáshoz való viszonyulásának története. Ebben a tekintetben történeti szakirodalmunk túlságosan Európa és Kárpát-medence centrikus, ami elsősorban hazánk földrajzi fekvéséből és nemzetünk történelméből ered. Így a magyar társadalom keveset tud Ibero-Amerikáról, ismeretei megrekednek a néhány történelmi közhely szintjén, és tagjai meghallván a kontinens nevét, gyakorta a mediatisált katonai puccsokra, diktátorokra és diktatúrákra gondolnak meg lelkes szabadságharcosokra, forradalmárookra. Pedig Latin-Amerika története nem ilyen egyoldalú, jóllehet az ott élő társadalmak fejlődésének sajátosan egyedi útja van. Ez a történeti folyamat azonban nem elszigetelt a többi kontinensétől, főleg nem Európától, hiszen az utóbbi nemzeti gyarmatosították a dél-amerikai földrészt is, amelynek kapcsolatai mindvégig megmaradtak az előbbivel. S e kapcsolatok egyáltalán nem merültek, merülnek ki pusztán a kulturális és gazdasági kötelékek hol feszesebb, hol lazább erőiben, hanem egyértelműen kimutathatók a hadtörténelem és a politikátörténet síkján is: *Fischer Ferenc* professzor most megjelent monográfiája bizonyítja ezt.

A „háború utáni háború” 1919–1933 című kötet tartamát tekintve az első világháború utáni német-latin-amerikai kapcsolatok történetét dolgozza fel. Kidolgozottsága, a tárgyalás mélysége lényeges – a második világháború tekintetében is – új adalékokkal szolgál, és az eddigiekhez képest más megvilágításba helyezi a háborús revansra készülő német hadügyet. E témaválasztás pedig a szerző nagyfokú tudományos bátorságára vall. Eleve Magyarországról vállalkozni arra, hogy egy olyan – látszólag teljesen periférikus – kapcsolatrendszer dolgozzon fel jelentős részt levéltári kutatások alapján, amelynek vizsgálata mégiscsak a chilei és a német hadtörténetírásnak lenne feladata, tanúskodik a szerző jó szakmai felkészültségéről, alapos forrásismeretéről, biztos módszertani jártasságáról és nem utolsósorban jó történeti szeméremértéről. Az előbb említett kapcsolatrendszer feldolgozása a kötetet a rendszerváltás utáni magyar történetírás egyik kuriózumává teszi.

Ha pedig az alkotó tudományos bátorságáról beszélünk, akkor nem mehetünk el szótlannul a mellett sem, hogy *Fischer Ferenc* – civil történészként – e művével beírta magát a hadtörténelem – mint tudományterület – kultúrtörténetébe is. Eddigi jelentős alkotásai – a hidegháború történetével foglalkozó *A megosztott világ, A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai 1941–1991* (1992), *A megosztott világ történelmi-politikai atlasza 1941–1991* (1996), *A két-pólusú világ 1945–1989* (2005), valamint már a latin-amerikai vonatkozású „*Dél-Amerika poroszai*”, *Németország és Chile katonai-tengerészeti kapcsolatai (1885–1931)* (1991) – mind abba az irányba mutattak, hogy *Fischer Ferenc* érdeklődési körébe a hadtörténelem is beletartozik, és előbb utóbb jelentős hadtörténeti munka is kikerül majd keze alól. (Csak zárójelben jegyezhetjük meg, hogy a szerző azon kevés magyar történészek közé tartozik, akik két korszak témakörében is otthonosan mozognak.) Nem tudjuk, hogy a szerző korábbi köteteit és a most megjelent monográfiáját a történettudomány mely ágához sorolja – nem katonaként talán a diplomáciatörténethez –, magunk az utóbbit már egyértelműen a hadtörténelemhez tartozónak véljük. Oda kell kate-

gorizálnunk, amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy e tudományterület nyilván nem szorítkozhat, mint amiként nem is szorítkozik, pusztán a világtörténelem fegyveres küzdelmeinek feldolgozására, hanem teljességét – egyéni szakmai véleményünk szerint – a társadalom védelmi intézményrendszerének mind a béke, mind a háború időszakában történő kutatása adja. Amennyiben *Fischer Ferenc* monográfiáját a hadtörténelem körébe soroljuk, akkor azon belül is érdemes helyét pontosabban meghatározunk. Mind az egyetemes, mind a hazai hadtörténetírásban kimutatható az a tendencia, hogy megközelítésében, szemléletmódjában tulajdonképpen kétféle, egymástól sokszor élesen el sem választható hadtörténetírásról beszélhetünk. Az egyik – a többnyire civilek által művelt – fajta a háborúk és a fegyveres erők köz- és politika-, külpolitikátörténetével, míg a másik – s ezt általában a katonai szakmában is jártasak űzik – a fegyveres küzdelem módszertanával (hadművészettörténet) foglalkozik. A „háború utáni háború” 1919–1933 az előbbi kategóriába tartozik, amennyiben a szerző – azon túl, hogy a békeidőszak katonai vonatkozású eseményeit tárgyalja – véletlenül sem bocsátkozik technika- és eljárástörténeti kérdésekbe, megelégszik a dél-amerikai német főleg haditengerészeti jelenlét vizsgálatával. Vagyis azzal a jelenséggel, amelyet korunk politológiája és biztonságpolitikája az *erőkivetés* fogalmával illet. Ennek kutatása, feldolgozása nem kis feladat; a szerző tudományos teljesítménye mindenképpen elismerésre méltó.

Elismerésre méltó abban a tekintetben, hogy a tengeri és légi hadviselésnek – mint erő-kivetítésnek – olyan epizódját dolgozza fel, amelyet még az *Elmar B. Potter* és *Chester W. Nimitz* nevével fémjelzett haditengerészeti-történet – *Seemacht, Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart* (1974) – német kiadásában sem lertünk meg. Ugyanígy elismerésre méltó a kötet alapossága, információgazdaságsága, hatalmas jegyzetapparátusa, gazdag forrásbázisa (pusztán forrás- és irodalomjegyzéke harmincnyolc oldalt tesz ki). A könyv végigolvasásakor azzal az elégedettséggel tehetjük le a művet, hogy egyes rész-kérdések további aprólékos taglalása még ugyan eredményezhet akár nagyobb terjedelmű tanulmányokat is, sőt az ibero-amerikai levéltárak rejthetnek még fontos dokumentumokat, de érdemben aligha módosíthatják a jelen kötetben apró részletességig ábrázolt képet. Ez egy jó, már csak témájából eredően is, hiánypótló mű, amelyre remélhetően mind a politika-, mint a hadtörténész szakma felfigyel majd. S ha már itt tartunk, hangsúlyoznunk kell azt a véleményünket is, hogy Fischer professzor e munkáját egyben figyelmeztetésnek is tartjuk a magyar hadtörténetírás számára. Hiszen itt van e könyv, amely monografikus mélységben tárja elénk két idegen ország katonapolitikai kapcsolatainak mintegy másfél évtizedes történetét, miközben saját nemzetünk hadtörténelmének fontos időszakairól, háborúiról nem rendelkezünk ilyen részletes feldolgozással.

Szakmai szempontból a kötetben feltárt események történeti vonatkozásainak részletes értékelését és értelmezését a historikusokra hagyjuk, magunk pusztán néhány geográfiai és hadelméleti megjegyzésre szorítkozunk. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy e monográfia címe – *A „háború utáni háború” 1919–1933* – nagyon találó, és éppen áthallásaival utal arra a leginkább *Hans-Ulrich Wehler* nevéhez kötődő tézisre, hogy az első és a második világháború nem választható el élesen egymástól, és így tulajdonképpen egy második harmincéves háborúról beszélhetünk. A másik áthallás – nem tudjuk, hogy ez *Fischer Ferenc* esetében mennyire tudatos – egy korábbi magyar hadtudományi műre utal, *szárazajtai Incze Kálmán Háborúk a Nagy Háború után, a béke háborúi* (1938) című alkotására. Az utóbbi azonban nem összefoglaló, szintetizáló feldolgozás volt, hanem pusztán az első világháború követő fegyveres konfliktusok ismertetése, amely inkább csak érezte, mint sem egyértelműen megfogalmazta volna, hogy ezek az összeütközések az első világháború folytatásai. Bármiként állunk is ezekkel a rokonításokkal, tény – amit már több helyen magunk is kifejtettünk –, hogy az első világháború egyáltalán nem ért véget az 1918. évi

fegyverszünetekkel, majd az azokat követő békeszerződésekkel. A magunk kutatásai alapján csak odáig jutottunk el, hogy a Nagy Háború helyi fegyveres konfliktusokba átváltva, úgy halt el a köztes-európai térben. *Fischer Ferenc* professzor új monográfiája részben megerősített minket szakmai meggyőződésünkben, részben pedig tovább bővítette látókörünket abban a tekintetben: a haditengerészet béke eszközeivel a Nagy Háború tovább folyt az óceáni térségekben és Ibero-Amerikában is. Csak a folytatás nem volt olyan látványos, mint a Köztes-Európában dúló konfliktusok, talán éppen ezért elkerülte a hadtörténészek figyelmét is.

A Nagy Háború csendes, a béke időszakában az óceáni térségben vívott, az erőkitetés eszközeivel élő cirkáló háborúba való átváltása egyetlen hadtudományi jelenségen alapul, nevezetesen azon, amelyet *Carl von Clausewitz* az oly nagyhatású művében, a *Vom Kriegeben*, annak *Első könyvében* a háború és a háborús erőszak természetéről ír. Magunk bírálattunk elkészítésekor ennek az 1961-1962. évi második magyar fordítását használtuk, és abban – a 45. oldalon – a háborús erőfeszítéseket és a háborús erőszakot mérséklő tényezők számbavételét ismertető szövegben az alábbi sorok állnak: „...*Még az egész háború eredménye sem tekinthető mindig véglegesnek. A vesztes állam gyakran csupán múló balsikert lát benne, amelyen politikai változások később még segíthetnek...*” Mindaz, ami a latin-amerikai és a német kapcsolatok tekintetében a weimari Németország hadügyében történt, hű tükörképe e clausewitz-i megállapításnak. Ne legyenek illúzióink! Nem ismervén az erre vonatkozó német nyelvű szakirodalmat, nem tudjuk, hogy feldolgozta-e már valaki az első világháborút követő másfél-két évtized német társadalmának lelkeségét, pszichés állapotát. Magunk, látva ennek az időszaknak földrajzi és hadtudományi természetét, azt a meggyőződést valljuk: lehet, hogy a weimari Németország hatalmi elitje vagy annak egy jelentős része saját maga is elhitte a háborús vereséget – talán ez is hozzájárulhatott az oly látványos bukásához 1933-ban –, de a társadalom egésze abban csak valami ideiglenes, múló rosszat láthatott. Ennek a tömegpszichózisnak mindenképpen léteznie kellett, mert különben nem maradhatott volna fenn az a katonai szellem és gondolkodásmód, amely a weimari időszakban éltette az ibero-amerikai és a német hadügy kapcsolatát, és amely majd a második világháború kezdeti időszakában látványosan vesz revansot a Nagy Háborút lezáró diplomáciai megaláztatásért. Itt tulajdonképpen nem történt egyéb, mint hogy – elsősorban – Franciaország és Nagy-Britannia kinkeservesen katonailag ugyan megnyerte a világháborút, de eleve elveszítette az azt követő békét, és ennek kierőszoalásával megkezdte ámokfutását a következő világháborúba, az annak elején elszenvedett teljes, francia katonai vereségbe. Ebben a tekintetben nyilván igazuk van azoknak, akik a huszadik század harmincéves háborújáról beszélnek. Tegyük hozzá, e háborúnak voltak intenzív és katonailag kevésbé élénk időszakai: a német cirkálók távoli útjai 1919 és 1933 között a csendesebb etapba tartoztak.

Ugyanakkor ezek a távoli utak – esetünkben Ibero-Amerikába – jól beleillettek a német társadalom első világháborús tapasztalatába. Akkoriban úgy a hatalmi és politikai elit, mint a széles tömegek kénytelenek voltak szembesülni a ténnyel: a német egyesítést követően rohamosan fejlesztett hadiflotta, annak létrehozása és fenntartása ugyan hatalmas összegeket, társadalmi energiát emésztett fel, és ugyan korábban soha nem látott eszközt adott a Második Birodalomnak, ám ez önmagában mégsem volt elégséges. Sőt! 1914 és 1918 között e hadiflotta léte szinte megoldhatatlan nehézségek elé állította a német hadvezetést. A flotta túl nagy volt, túl sokba került, túl nagy áldozatokat követelt ahhoz, hogy a nagy nyílttengeri, az igazán aktív tengeri hadműveletekben kockáztatni lehessen. Hiszen ahhoz túl gyenge, túl kicsi volt, hogy egyetlen vesztes ütközetet követően új erők bevetésével továbbra is világhatalmi tényező maradhasson. A jütlandi ütközet (1916) hadműveleti szempontból döntetlen eredménnyel ért véget: mindkét flotta parancsnoka meg volt győ-

zódve arról, hogy egyáltalán nem lehet biztos egy esetleges győzelemben, de egy vereség esetén az egész háborút elveszítheti.

Nyilvánvaló, hogy ilyen tapasztalatok és a háborút követő demilitarizálás hatására a német katonai vezetés figyelme a kisebb hajóegységekkel vívandó, úgynevezett cirkálóháború felé fordult, ami viszont kifinomultabb szakmai és geográfiai gondolkodást igényelt. Az ehhez szükséges szellemiség és tárgyi tudás, alapok már az első világháborút megelőzően is rendelkezésre álltak. Kevésbé ismert, de annál beszédesebb tudománytörténeti tény, hogy a modern politikai földrajz megalapítója, *Friedrich Ratzel* – mintegy szakmai szempontból magától értetődően – foglalkozott katonai, katonaföldrajzi kérdésekkel is. (A katonák földrajzi gondolkodását – *Carlo Porronak*, a torinói katonai akadémia geográfus parancsnokának a *Petermanns Geographische Mitteilungen* lapjain 1910-ben, az *Aufgaben und Methoden der Militärgeographie* címmel megjelent tanulmánya szerint – egyenesen forradalmasította.) Sőt, figyelmét nem kerülte el a tengeri hatalom mint tudományos probléma sem. A ratzeli életműnek van egy – ebben a vonatkozásban – fontos alkotása, a *Geographische Zeitschrift* 1903. évi kötetében publikált tanulmány, *Die geographischen Bedingungen und Gesetze des Verkehrs und der Seestrategik* címmel. A haditengerészeti egyetemes gondolkodásmódját egészen napjainkig meghatározó, az amerikai, az *Alfred Thayer Mahan* nevéhez kötődő alpművet – *Einfluß der Seemacht auf die Geschichte* címmel – már 1898-ban kiadták Németországban. Kettejük gondolkodásmódja erősen érintődött a weimari köztársaság alatti és utáni német szellemi életben és katonai gondolkodásban is. Ezt olyan művek bizonyítják, mint *Alexander Meurer* nagy szintézise – *Seekriegsgeschichte in Umrissen, Seemacht und Seekriege vornehmlich von 16. Jahrhundert ab* (1942) –, *Josef März* tengeri politikai földrajza – *Die Ozeane in der Politik und Staatenbildung* (1931) –, vagy *Karl Haushofernek* szintén a *Petermanns Geographische Mitteilungenben* megjelent tanulmánya: *Wehrgeopolitik im Pazifischen Ozean* (1942).

Amennyiben elfogadjuk azt a *Clausewitz* alaptételt, hogy a háború erőszak útján megvalósuló politikai akarat- és érdekérvényesítés, s hogy mindig az eszközökhöz kell alkalmazkodnia, akkor ebből egyenesen ered maga az indirekt hadviselés tudomásulvétele is: nemcsak a közvetlen fegyveres összütközés jelent háborút. *Clausewitz* óta tudjuk, *Liddell Hart* munkássága óta pedig a katonai szakma egyetemesen vallja, hogy a politikai célból alkalmazott erőszaknak szinte végtelen az eszköztára: ide tartozik a haditengerészet által alkalmazott, megvalósított erőketítés is. A fenti, rövid historiográfiai áttekintés azt bizonyítja, hogy ennek szellemi feltételei már a századfordulón, majd a húszas, harmincas években Németországban is megvoltak. A Nagy Háborút követő másfél évtized iberó-amerikai és német kapcsolatai tulajdonképpen nem jelentenek mást, mint annak folytatását egyéb eszközökkel. Mert Németország Európában ugyan elveszíti a küzdelmet, de közben s azt követően – a világ számára alig észrevehetően – megszerzi Latin-Amerika jelentős részét: a háború folytatódott. Így *Fischer Ferenc* új monográfiáját – hadtudományi és hadtörténeti szempontból – az újabb harmincéves háború egy kevésbé látványos, ám annál mélyrehatóbb következményekkel járó szakasza jól sikerült feldolgozásának kell tartanunk. Mint ilyet ajánljuk minden szakmabelinek éppúgy, mint a téma iránt érdeklődő laikusoknak.